

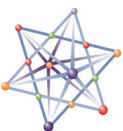
חמדעת

כתב עת רב-תחומי
כרך ז

עורכים
ד"ר אסתר אזולאי
ד"ר ישעיהו בן-פזי

עריכה לשונית והגהות
נעמה ביטון

המכללה האקדמית
חמדת הדרום
לחינוך, יהדות והוראת מדעים

דעה
הוצאת ספרים
המכללה האקדמית
חמדת הדרום

באספקלריה של דקויות¹ קריאה אחרת במולכו של א"ב יהושע

מאת
רבקה שאול בן צבי

מולכו (1987) הוא הרומן השלישי של א"ב יהושע, והראשון שבו הוצג הנושא הספרדי-מזרחי באופן גלוי. רמזים לנושא בצבצו כבר ב"המאהב" וב"גירושים מאוחרים".² הרומן מגולל את סיפורו של אלמן ספרדי המתלבט בין הזיקה לאשתו המנוחה לבין אפשרויות החיים החדשות שנפתחו בפניו, שעדיין הוא מתקשה להכילן. מולכו הוא גבר בגיל ביניים, משכיל ומבוסס כלכלית. הוא טיפל באשתו חולת הסרטן במסירות רבה, ומתה מעמיד אותו נוכח התהום של עצמיתו. הוא הופך לחתן מבוקש, אך כל ניסיונותיו להגיע לקשרים מוצלחים עם נשים אחרות עולים בתוהו. מולכו נחשב לאחד משיאי יצירתו של א"ב יהושע. זהו רומן דמות מגובש ובנוי לתלפיות, הדברים מסופרים על ידי מספר כל-יודע בטכניקה של מבע משולב, החושף את נפש הגיבור.

עיקר כוחו של יהושע בעיצוב דמויות חיות, ריאליסטיות ומשכנעות. בראשית יצירתו נטה יהושע ליצירת דמויות מופשטות, מעיין עגנוניות, אולם במהלך הדרגתי הגיע יהושע לכתיבה בעלת אפיונים ריאליסטיים, ולעיצוב דמויות מימטיות מלאות חיים. בכתיבתו של יהושע בולט גם ממד של דרמה,³ ההופך את הצגת הדמות לדינאמית במיוחד.

עם זאת, יהושע רחוק מריאליזם כפשוטו. על אף התמורות שעברה יצירתו, עדיין ניכרת העמימות של ראשית כתיבתו. הדמות האופיינית ביצירות יהושע היא חידתית, עמוסת פערים ונטולת קרקעית. יש בה לעתים פן בלתי מתפענח, העשוי להתקשר לפרדוקס, לאבסורד, למסתורין. הדמות לעתים הטרוגנית ורבת סתירות, תכונה המיוחסת לדמויות ביצירות מודרניות⁴ או, כניסוחה של נילי סדן-לובנשטיין – לעולם אין סגירה של דמות.⁵

1 מבוסס על פרק מדוקטורט: "מעמד הדמויות בסיפורי א"ב יהושע", אוניברסיטת בר אילן תשס"ז, בהנחיית פרופ' הלל ויס.

2 ראה: ר' שאול בן-צבי, "דמויות ללא אחיזה, עיון בדמויות הספרדיות והמזרחיות של ע"ב יהושע", שאנן, טו (אייר תש"ע, מאי 2010), עמ' 131-139.

3 ש' פלג, "ספרות בתיאטרון – היבטים תיאטרוניים ביצירה ספרותית, עיון מדגים: אברהם ב. יהושע", עבודה לתואר שני של אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ג.

4 ס' צ'טמאן, "ביקורת התיאוריה של הדמות בסטרוקטורליזם הצרפתי", הספרות, ג (1972), עמ' 534-545.

5 נ' סדן-לובנשטיין, א. ב. יהושע: מונוגרפיה, תל-אביב, 1981, עמ' 125.

בכתיבתו של יהושע בולט גם היסוד האינטרטקסטואלי, התורם ליצירת טקסט מרובד שיש בו יסודות סמויים של משמעות. כתיבה בלשון פיגורטיבית מוסיפה אף היא לאופי המורכב של הסגנון. התמהיל של פרטנות ריאליסטית, דימויים ומטפורות, דרמה, פערים ורמיזות יוצר דמויות מורכבות ומסקרנות, ועשוי להוביל לקריאה פלורליסטית, כמשתקף במאות דברי הביקורת שנכתבו על יצירותיו של יהושע. סגולות אלו שציינתי בולטות מאוד ברומן מולכו.

דמותו של מולכו בראי הביקורת

מאמרי הביקורת על מולכו נחלקים לשני סוגים. הסוג הראשון, והוא הרוב, מציב את מולכו כדמות שמעוררת גיחוך, שאט נפש, רחמים. בביקורות אלו דמותו של מולכו נמוכה הרבה יותר מאשר דמות הקורא: מולכו הוא מפלצת (עדי צמח);⁶ מולכו דמות קומית (דרור משעני);⁷ דיוקן אנטישמי (אהובה פלדמן);⁸ פרימיטיבי וחייטי (בלבן)⁹ וכן הלאה. מנגד טוען אלי שי שהביקורת התייחסה אל מולכו בדרך ממעייטת דמות מתוך הטיה גזענית. שי אינו מתכחש לנקודות התורפה של הגיבור, אך מנסה להציג את הדמות באורח שונה. לדעתו, מה שנראה כרפיון הוא ניסיון להגדיר באופן שונה את התפקיד הגברי; סירוב להיות אובייקט גברי; אופציה גברית אחרת, החורגת מהסטריאוטיפ של הגבר המוכן ומזומן תמיד לקשר.¹⁰ למעשה, מולכו עומד על נפשו נגד תביעות שאינן מתחשבות בממד הזמן ואינן מאפשרות לו לבדוק בשקט את ההתאמה ההדדית, והוא חריג בהיותו נטול אגרסיביות גברית שכיחה. נטייתו העמוקה של מולכו היא להתערב, לבטל את גבולותיו, לחדור להוויות חיים אחרות. תכונה זו מתקשרת לדמויות ספרדיות ביצירת יהושע ונוגעת גם לפילוסופיה מיסטית נאו-אפלטונית, המניחה שכל חלקי המציאות קשורים זה בזה.¹¹ מולכו מתחבר רגשית עם החפצים ועם הנוכחות של אשתו המתה; בחוויותיו הופך החפץ לנשמה, והידיעה הרוחנית היא מעין חפץ.¹² אם כן, מולכו הוא דמות סימביוטית – ממוזג את השונים, מתאחד עם דברים ועם אנשים, ויש בדמותו ממד של עומק.

6 ע' צמח, "מפלצתיותו של מולכו", כל העיר, 6.8.87.

7 ד' משעני, "ובתוכו גם פרצופו שלו מסתמן כצל", בכל העניין המזרחי יש איזה אבסורד, תל-אביב 2006, עמ' 130-170.

8 א' פלדמן, "שנאה עצמית יהודית בסיפורת העברית בת זמננו", עבודה לתואר שני, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן 1991, עמ' 134-135.

9 א' בלבן, מר מולכו: הכיוון הנגדי – עיון ברומנים מר מאני ומולכו מאת א. ב. יהושע, תל-אביב 1992, עמ' 90.

10 א' שי, "רב-ממדיות של הגיבור הגבולי במר מאני וברומנים של א"ב יהושע", עבודה לתואר שלישי, אוניברסיטת באר שבע 2003, עמ' 269-270.

11 שם, עמ' 274.

12 שם, שם.

דרור משעני מציג באופן לעגני את מוטיב התרבות המופיע בהגיגיו של מולכו בהקשרים של יחס לאנשים ולאירועים.¹³ אכן, מוטיב זה עלול להגחיק את מולכו, ולחשוף פן של מלאכותיות ביחסו אל התרבות. מולכו לא נולד לתוך המוסיקה העילית המערבית אלא סיגל לו אותה דרך אשתו בתהליך מתמיד של למידה. כמו הדובר של ארז ביטון בשירו המצוין "תיקון הריחות", יכול אף מולכו לשורר:

"נשים בטעם תות שדה
מלמדות אותי
להריח כריכות של שייקספיר
מן המאה השבע עשרה
מלמדות אותי לשחק בחתול סיאמי
בתוך סלון ירוק".¹⁴

בשירו של ארז ביטון בולט השורש ל.מ.ד. המשורר ההיברידי לומד לחוות חוויות תרבותיות חדשות ושונות מנשים השונות מאלו שהכיר במעברה בלוד. לומד – כי אינו בן בית, אלא בעל תודעה של 'יליד'.¹⁵ במקביל מתגעגע הדובר לקפה "מרקו" בלוד ולטעמים ולריחות של ילדותו. לאורך השיר כולו מתועד התהליך הקשה של למידת קודים חברתיים-תרבותיים על ידי הדובר בעל התודעה הכפולה. הדובר שיכור מיפי העולם התרבותי החדש לו, אך מודע גם להיבטים ראוותניים ושטחיים המסמנים אותו עולם, שבו הוא רק מריח כריכות של שייקספיר, דהיינו מתוודע לסמלי הסטטוס התרבותי, וכנראה שדי בכך בעולם הבנוי על החצנת קודים כלכליים ותרבותיים. הדובר בשירו של ארז ביטון הגיע לאותה רמה תרבותית המאפשרת אירוניה עצמית, ויחס דו משמעי אל התופעות, וזאת בשונה ממולכו התמים, שאינו איש רוח מתוחכם, והוא מתהדר במילה "תרבות", ומאזכר אותה ללא הרף, וכך "מזמין" את הביקורת הארסית של משעני, שמתעלמת מהפן הפנימי והאותנטי שביחסו של מולכו אל החוויה התרבותית.

לב חקק טוען שהביקורת התמקדה במגרעותיו של מולכו, אך לא הציגה את דמותו במלואה. הוא משרטט דיוקן אחר של מולכו, המבוסס על השוואה עם דמויות המשנה האשכנזיות, שהמאפיין אותן הוא אינטלקטואליזם עקר, מרירות, דברנות, ביקורתיות, חוסר מעשיות; בעוד הדמויות הספרדיות והמזרחיות מייצגות ערכים חיוביים וקונסטרוקטיביות. מולכו מנוגד לדמויות האשכנזיות בהיותו מתון, מלא רגש, מעשי, בעל לב טוב, אוהב לעזור, צנוע

13 שם, עמ' 143-146.

14 א' ביטון, "תיקון הריחות", ספר הנענע, תל-אביב 1979, עמ' 13.

15 ראה: הומי באבא, "שאלת האחר: הבדל, אפליה ושיח קולוניאלי", תיאוריה וביקורת, 5 (1994).

עמ' 144-157.

וחסר יומרנות. הוא מודע לכך שאינו אינטלקטואל, אך יש לו ידיעה פנימית שיש בכך יתרון. הוא ספג מאשתו ערכים תרבותיים, אך היא לא ספגה ממנו דבר. אט־אט הוא משתחרר מאשתו. בדמותו של מולכו נרמזת תקווה לחברה הישראלית על־ידי המחשת קיום המזוג השפעות שונות. מולכו טעם גם מהמזרח וגם מהמערב ובחר את דרכו.¹⁶

אף אני סבורה שבמולכו יש יותר תודעה ורגש ממה שמייחסים לו רוב הכותבים. אם הסגנון הוא האדם, הרי שסגנונו של מולכו מדבר בעד עצמו. סגנון זה נחשף על־ידי המספר הכל־יודע, שחודר לתודעתו של מולכו בדרך של מבע עקיף חופשי, ומתאר את מחשבותיו כפי שהן. אותו מספר גם מלעיג על הגיבור, כאשר הוא מלווה אותו לחדרי שירותים ופולש לתוך האינטימיות הפרטית ביותר שלו, אך גם משקף את עולמו הפנימי של מולכו במשפטים ליריים וציוריים. וכאשר אנו עוקבים אחר הדיבור הפנימי של מולכו, מצטיירת נפש לירית; איש בעל תחושות עדינות ורגישות רבה, והדברים מובאים ללא כל אירוניה על־ידי מספר מהימן שעוקב אחר צדדים כמוסים בגיבורו. ובעוד המטפוריקה הקשורה לאשתו, לחמותו וליועצת המשפטית היא אלימה ואגרסיבית, המטפוריקה המאפיינת את מולכו היא בעלת אופי שונה, כמודגם בהמשך. היא סותרת למשל את דבריו של עירן שליו הכותב על חוסר רגש במולכו, על חוסר ממשות בזיקתו למציאות.¹⁷ הדקויות הסגנוניות מספרות לנו סיפור שונה ומורכב יותר. אכן, יש אמת חלקית גם בגישות הרדוקטיביות המובעות בדברי הביקורת על מולכו, אך מולכו אינו דמות אינטגרלית; יש בו צדדים שונים וכוחות שונים, לא כולם מגוחכים ולא כולם חלשים. מאמר זה חותר להמחשת היבטים שטרם באו לידי ביטוי במאמרי הביקורת על אודות מולכו. ניתוח דקויות הטקסט יש בו כדי להוביל לתפיסה מלאה יותר של הדמות.

בקוטב של הורסים ונהרסים האופייני לדמויות רבות של יהושע, ממוקם מולכו כדמות קורבנית, ואולם בדומה לדמויות קורבניות אחרות בסיפורי יהושע¹⁸ עומד מולכו על נפשו ושומר על יציבותו בין כל הכוחות המאיימים לבלוע אותו, ואשר מהם הוא כרגיל מפחד. כוחות ההרס הנפשיים מגולמים על־ידי אשתו, חמותו והיועצת המשפטית, כמייצגים תרבות גבוהה ואינטלקט מפותח, בד בבד עם גישה שיפוטית לאנשים ולתופעות. ההיבט ההרסני שבדמויות אלה מבוטא על ידי מטפוריקה פאלית, אגרסיבית ומפחידה. המקל המלווה כמטונימיה את החותנת וגם את האישה; ומטפוריקה של חיתוך, נעיצה וחודרנות שמאפיינת את היועצת המשפטית.¹⁹

16 ל' חקק, "מולכו ב'מולכו' – מבט נוסף", מהות, כרך א (1989), גיליון 1, עמ' 254-264.

17 ע' שלו, "מולכו או שקיעת המערב", סימן קריאה 20 (מאי 1990), עמ' 469.

18 ראה ר' בן צבי שאול, "מעמד הדמויות בסיפורי א"ב יהושע", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן תשס"ז, פרק רביעי, עמ' 84-86, וכן פרק שביעי, עמ' 151-159.

19 ראה שם, עמ' 98-99.

אולם למרות הכוחות המאיימים הללו מולכו מצליח לשמור על קיומו הנבדל, ובסופו של עניין מנהל את חייו כרצונו; נחלץ בהדרגה ממשקעי הנישואין ומהנשים הנכפות עליו לאחר מות אשתו, שאף לא אחת מהן הולמת את אישיותו וטעמו, והסיום הפתוח של הרומן משאיר מקום רב לתקווה. הדמות אכן נראית קורבנית בפחדיה, בויתוריה ובחיים של התנצלות מתמדת, אך התבונה הפנימית וכוחות החיים מוליכים את מולכו מעבר לנתיב ההרסני של חייו עם אשתו ועם נשים אחרות שהתגנבו לחייו.

אם ניתן לציין תכונה קבועה של מולכו הרי היא חוסר המובהקות. ניכרת לדעתי השפעתו של עגנון על יהושע בצירוף הפער שבין האפרוריות ובין עולם פנימי מסובך. חוסר מובהקות מציין למשל את הירשל, שאינו איש עסקים אופייני ואינו איש רוח, אלא תערובת לא מובחנת של שני הדברים.²⁰ בדומה לכך, מולכו הוא רואה חשבון, המודע לכל פרוטה, ומרבה להתעסק בקטנות. אך הוא גם אדם של רגישויות דקות ויכולת חווייתית בלתי שכיחה, כמתבטא בטקסטים הבאים.

דמותו של מולכו בראי הדקויות הסגנוניות

היער השחור והאיילה

הוא לא המיש מבטו ממנה, לוהט ברחמיו ובהתרגשותו, מובל-מהלך ביער שחור באור של שחר רטוב וקריר, מפלס דרך בין עפאי עצים גדולים לעבר בקעה או ואדי מוארים, לעבר איילה רכה צהבהבה שהחצוצרות המתלהמות רודפות-קוראות אחריה (עמ' 12).

לקטע זה קדמו היסוסיו של מולכו לגבי הקטע המוסיקלי המתאים לרגע יציאת הנשמה. הוא אינו בטוח "שהמוסיקה המתלהמת הזאת" מתאימה, אך חושש להשמיע מוסיקה שונה. מולכו חווה עם אשתו את מותה, מרותק אל המוסיקה, מהלך ביער השחור, שהוא גם מטפורה למוות אך גם מטפורה לגרמניות – היער השחור הוא היער של אגדות האחים גרים, של הנזל וגרטל. עם אשתו נכנס מולכו אל תוך החושך, חש את אשתו שברגע מותה הופכת לאיילה רכה וצהבהבה; מטפורה יוצאת דופן בין המטפורות הלוחמניות שהביעו את דמות אשתו בחלקים אחרים של היצירה, אולי משום שבמותה נחלש מעט האיום הצפון בדמותה. משפט זה מזכיר לנו גם את הפסוק: "יהי מקורך ברוך, ושמח מאשת נעורייך, איילת אהבים ויעלת חן, דדיה ירווך בכל עת, באהבתה תשגה תמיד".²¹ האיילה בפסוק זה מגלמת את האישה הנשואה המהוגנת והאהובה. אשתו האהובה של מולכו חדלה להרוותו בדרך שמציין הפסוק, ומחלתה גרמה לכריתת שדה. איילת האהבים

20 אני חבה רעיון זה לד"ר נעמי טנא וזהר בהרצאה שנשאה במסגרת השתלמויות מורים לפני שנים רבות.

21 משליה יח-ט.

היא אישה צעירה, אהובה ואוהבת. דדיה המרוויים הם סינקדוכה לאישיותה האוהבת, אמירה שיקשה להחילה על אשת מולכו, שגם בהיותה בעלת שדיים טרם הניתוח, היו פגמים בנשיותה. רמיזה זו מביעה אפוא אירוניה לגבי דמותה של אשת מולכו כדמות אוהבת ונאהבת. דמות אשתו כאיילה שניצודה על-ידי המוות עשויה להיות גם ביטוי לכיסופיו אל מותה ולהשתחררות ממנה. בתיאור זה מולכו הוא גם מי שעומד מבחוץ וחומל, וגם מי שצולל פנימה, אל עומק החוויה הקיומית של אשתו, אל התהום שלתוכה היא נופלת. היער השחור ותמונת האיילה עשויים להביע גם את עוצמת החוויה הנוראה של הפרידה מאשתו הגוססת וגם את האמביוולנטיות ביחסו לאשתו.

המחלה שמתה וכוכב קטן שיכור

בפרק ג נאמר: "ולפתע חשב בהתרגשות שלא רק היא אלא גם המחלה מתה, קרובה אכזרית שקנתה לה שביתה בתוכם" (עמ' 16). חשיבתו של מולכו היא רבת דמיון. המחלה כקרובה אכזרית היא מטונימיה לחולה, אשר בחריפותה ובביקורתיותה הייתה קרובה לאכזריות. אשתו מתה ואיתה האכזריות שהתגלמה במחלה. המחלה התאכזרה לאישה כשם שהאישה התאכזרה לבעלה – לא במעשה של אכזריות כלפיו, אלא בעוצמת שתלטנותה והתנשאותה. במותה סרה האכזריות של היער השחור מעולמו של מולכו, ובאור זה נבין את המשפט שאומר המספר על מולכו: "הוא סירב בכל תוקף לתחיה חדשה" (עמ' 16). שכן, מולכו אמנם מבכה באמת את אשתו, אך גם הונח לו מנוקשות נוראה שסחטה את כל לשדו, כפי שהוא עצמו אומר במהלך היצירה. וכך נבין את המשפט בפסקה הבאה: "והידיעה בתוכו כמו שמיכה חמה". כי האמביוולנטיות ביחסו אל המתה וכל מסכת הסבל שעבר בשנות מחלתה הפכו את עובדת המוות לאלמנט מגונן, כמו השמיכה שעוטפת את האדם בשנתו ומגינה עליו מפני הצינה. אולם מולכו שמתרגש מהסתלקות המתה ומחלתה מחייו, וטוב לו בכך, חש את צערה של חותנתו, ודומה שצער זה ולא צערו שלו המהול ברווחה הוא שגורם לו לבכות: "גוש דמעות כבד חנק את גרונו, הוא החל רועד ומתייפח, צערה הבלתי נראה של הזקנה בת השמונים ושתיים ליבה בעוצמה בלתי צפויה את צערו" (שם). הרגש הוא אמתי ואף ההזדהות עם החותנת.

מולכו מתגלה אם כן כאדם בעל יכולת אמפתית עמוקה. הסגנון המטפורי מתאים לסיטואציה הנפשית, והמשפטים ההיפוטקטיים והליריים יוצרים אווירה סוגסטיבית רכה, כמו למשל: "הוזה על אשתו כאילו התבונן בה מגבה, לבושה במעיל ישן, מצטופפת בתוך קהל מתים ליד דלת של מרפאה או מישרד, מחכה להיכנס, להמשיך הלאה". ובהמשך: "רואה לפתע אור קטן נע כאילו שט באוויר, כמו כוכב קטן שיכור שנפל ממרומים, מגשש באיטיות את דרכו עקלתון לאורך הרחוב, כושל, דועך, ושוב מתלקח ומתעורר" (עמ' 17). אלה מחשבות של אדם בעל נפש פיוטית, שמוחו הוגה דימויים

ומטפורות; שבחיזיון של אשתו בקהל המתים הוא מביע רצון מיידי להיפרד ממנה, לעבור לעולם החיים. הוא מביט בה מגבה; פניה הרי הפחידו אותו תמיד במבעם הביקורתי. הגב מאיים פחות, ומעיד על הסתלקות. מעילה הישן מייצג תקופת חיים שמולכו היה רוצה להשאיר מאחוריו. "כוכב קטן שיכור דועך ומתעורר" עשוי לשקף את מולכו הנרגש, השיכור מתחושת המוות, שעבורו היא גם תחושת חיים. גם בפרק ד מתקיים שיח של מטפורות. נאמר שמולכו שתה את הקפה "שיכור ממתיקות המוות". אפשר לשייך ביטוי זה למה שמיוחס למולכו כאובססיית מוות, אך אפשר גם לראות בו ביטוי לחוויה שכיחה אם כי מודחקת, התחושה של חגיגות המוות, של עומק הסופיות, של המפנה המוחלט. אך יותר מכול נראה שבביטוי זה, המתקשר לתיאור הכוכב הרוטט, מובעת חדווה כמסה על האופק החדש שנפתח עם מות אשתו.

נימי התודעה הזקים

מולכו הוא אדם של דקויות. אמו תמיד פחדה מאשתו המנוחה, "ומשום-מה לא נראה לו הוגן שתבוא עתה ותראה אותה במיטתה" (עמ' 21). הוא שומר על כבוד אשתו שלא תיראה מובסת ונטולת חיים לפני צופה שאולי מראה זה ינעם לה במקצת. לאחר הקבורה –

עברו האנשים כדי ללחוץ את ידו, והוא התבונן היטב בפניהם וידע שהיו רוצים שיזכור שבאו, והוא רצה כמובן לזכור את כולם, אבל נזהר שלא להכביד עליהם באבלו, וכבר סיגל לו ביום האחרון מין נענוע ראש עצוב כזה, שנזהר שלא יתפרש כקודר מדי, ושיחושו בו גם תקווה, כדי שלא יהיו אותו רק עם המוות, אלא שיראו שעל אף כוחות החיים הרבים שהלכו לאיבוד, עדיין הוא ראוי לאהבה (עמ' 23-24).

במשפט ארוך והיפוטקטי זה מתבטאת תודעה מפותחת מאוד: מולכו חש אינטואיטיבית את מה שחשים ומרגישים המבקרים במעמד זה – חובה חברתית שאנשים ממלאים בעל כורחם, ומקיימים אותה כדי שידעו שקיימוה. מולכו מתחשב באנשים ולא מחציץ את אבלו יתר על המידה אלא במתינות, וחושב על הדימוי שהוא חפץ להקרין כלפי חוץ, דימוי של מי שמייצג את החיים ולא את המוות למרות צערו.

מולכו רגיש מאוד לאווירה האופפת עצמים שונים. בחזרו הביתה הוא חש בהבטחה הטמונה בבית לאחר מות אשתו, מודע לחלל הסמלי שנפער לאחר היעלמות המיטה הגדולה של אשתו, חש בריח אמתי או מדומה של יחסי מין, שאולי ביצעו העוזרת והפועל (עמ' 28). דוגמה אחרת לעידונו של מולכו מופיעה בטקסט בעמ' 31, כאשר מולכו שוכב קודח בביתו והעוזרת משמיעה מוסיקה מזרחית: "לא שהייתה לו התנגדות לנעימות המזרחיות האלו, הן היו

ערבות, מלודיות, הוא הבחין בשיפור שחל בהן, בתחכום של התזמור, אבל הן היו סואנות מאוד". רק מאזין אנין טעם בעל הבחנה אסתטית דקה עשוי להבחין בתחכום של התזמור, בהבדל בין מוסיקה אחת לשנייה, כאשר שתייהן שייכות לאותו ז'אנר מוסיקלי. עדינותו של מולכו גם מונעת ממנו לצאת מהחדר לבוש בפיג'מה כדי לא להבהיל את העוזרת, והוא ממשיך לסבול במיטתו, קודח בחום.

שרשרת הברזל

"שרשרת ברזל הייתה מונחת סביב צוארה החיוור, קצת כבדה וגסה מדי לטעמו. האם היא בריאה? מחשבה מוזרה עלתה בו שאולי גם בה מקננת איזו מחלה... ידע שנחשבה למוח משפטי מעולה" (עמ' 30-31). מי היא הכבדה והגסה הזאת – היועצת או השרשרת? והתכשיט הוא דווקא מברזל, מילה שיש לה מטען רגשי של כוח ואיום. על כל פנים, ברור שאינה מוצאת חן בעיניו כאישה, והמחלה שהוא חושד בקיומה היא מחלת האינטלקט. אולי היא כמו אשתו, ביקורתית וחריפה עקב עודפי אינטלקט; ואולי גם היא מתנשאת מעליו, מפחידה. על אף שהוא נדחף להכירה ומאוחר יותר פוגש אותה בגרמניה, ברור מתיאור זה שמראש לא היה סיכוי שייוצר ביניהם קשר. מתברר שהפגם במולכו אינו האימפוטנטיות המיוחסת לו אלא חוסר האסרטיביות, הגורם לו לעשות דברים שאינו חפץ בהם, תכונה שניתן אולי לייחס ל'נשיות' שבאופיו, שהרי הוא מצמיח שדיים במרוצת היצירה. גברים עדינים וחסרי ביטחון מצויים לרוב בסיפורי עגנון, גנסין, שופמן, עמוס עוז; ואדם כזה הוא מולכו, מעין הירשל הקשוב יתר על המידה לחברה. נראה שאין זו הספרדיות העומדת כאן במרכז, אלא מבנה האישיות, והיבט המוצא הוא רק השלכה של היבטים אישיותיים. מולכו שונה מאוד מהגבר הספרדי הסטריאוטיפי, שמיוחסות לו דווקא תכונות של שתלטנות, גבריות ו'מצ'ואיזם'. מולכו התכחש אמנם ליסודותיו המזרחיים, אך אלה היו מראש קלושים ובלתי משמעותיים, והוא נסחף בקלות לתרבות חילונית בסגנון אירופי גרמני, המיוצגת במוסיקה הכבדה של היהודי המומר מאהלר,²² נשוי לאישה אנטי דתית, אוכל נבלות וטרפות, בשונה מספרדים שורשיים המקיימים זיקה של מחויבות למסורת. ההיבט האתני משרת את ההיבט האישיותי, בעוד הנושא האמתי הוא העידון הנפשי המביא להתרופפות כוחות הנפש, רגישות יתר הכרוכה ברגשי נחיתות ובהענקת חשיבות יתרה לדעתם של האחרים עד כדי פגיעה באותנטיות האישית, כפי שקורה למולכו שנפגש עם נשים שמראש לא נשאו חן בעיניו כנשים, ושמראשית הקשר חש דחייה ארוטית כלפיהן. כך הוא מגיב אינסטינקטיבית לשרשרת הברזל וליועצת עצמה, ובה בעת זו גם תגובה לאשתו המתה.

22 למעשה, המוסיקה הכבדה של מאהלר נתפסת כרחוקה וזרה גם לחובבי מוסיקה מושבעים.

הפרטים הקטנים והערגה למוסיקה

מולכו מודע לדברים שהוא אומר, נזהר מרמיזות של חיזור, "כאילו מלותיו מעתה ואילך יהיו כמין קופסאות קטנות שבתוכן טמונה כוונה נוספת" (עמ' 32). בולטת ההבעה המטפורלית של מולכו, שכן אלה מילותיו שלו המובאות כמבע משולב דרך המספר הכל-יודע. החשיבה הזאת בתמונות, האופיינית למשוררים, לכאורה אינה הולמת את רואה החשבון הדקדקן, איש של פרטים קטנים וקטנוניים וחסכן אובססיבי, אבל רק לכאורה, כי הדקדקנות בענייני כספים גם היא סוג של רגישות לפרטים הקטנים של החיים. ולמולכו רגישויות רבות. בהמשך הפרק "הוא חומק חרש אל עבר בית השימוש" (עמ' 33), ואף, אחרי שביקש מבתו להדליק נרות, "היא הדליקה נרות, ודמעות פרצו לעיניו, כבר שם לב שדברים קטנים בלתי צפויים מביאים אותו לבכי" (עמ' 34).

מולכו לא מסר לחותנתו את הכרטיסים, כי ידע שלא תשלם לו את תמורתם, והוא הולך למכור אותם ואפילו לתת אותם, "ולפתע נתקף ערגה עמוקה לשמוע מוסיקה חיה" (עמ' 36). הערגה אמיתית; אין זו פוזה תרבותית בפני מישוהו. הוא בכלל אינו אמור להימצא עתה באולם קונצרטים. המילה ערגה מציינת את יחסו למוסיקה כמשיכה ארוטית ממש. רק נפש לירית עשויה לחוות את המוסיקה כ"ערגה". מולכו מבחין במוסיקה כמעט כמקצוען: "הייתה זו יצירה מודרנית מסובכת אבל שזורה קטעים מלודיים רכים ושובי לב". מולכו מקשיב מאחורי הדלת הסגורה ודמיונו מצייר לו חיזיון של התרחשות נוספת על הבמה, "כאילו מאחורי התזמורת נפער איזה עומק ואנשים מהלכים שם או רוקדים, ושאפילו היא שם, שהיא אכן הגיעה לשם, מחכה לו, באה מכיוון אחר להאזין לקונצרט שלהם" (עמ' 37). העומק שנפער הוא העולם האחר, שמולכו אמנם אינו מאמין בו לכאורה, אך חש בדמיונו את קיומו. מעולם המוות מגיעה אשתו, מחכה לו, מנסה אולי להביאו מעבר לחלל שנפער, מושכת אותו לעולם המוות. הקונצרט הוא "שלהם", שכן היא זאת שלימדה אותו להאזין למוסיקה קלאסית. יש כאן גם ביטוי לחוויה שכיחה שקשר עם אדם אהוב מתקשר אסוציאטיבית למוסיקה שבני הזוג שמעו יחד או לריקוד שרקדו לצלילי מוסיקה, וכך נוצרת המוסיקה את זכר הקשר שהיה; ולכן געגעועיו למוסיקה עשויים להתפרש גם כגעגעועים לאשתו.

אישה כבדה ואפורה

יחסו של מולכו לאשתו אמביוולנטי. יש ברומן ביטויים שונים לכיסופים אליה אך גם ליחס שצובע אותה באור לא נעים. כאשר מתקשרים אליו כדי לשדך לו מישהי, הוא חש "כאילו כבר הכניסו לחדר אישה כבדה ואפורה ששוב יהיה צריך לדאוג לה" (עמ' 41). תווית זאת מצביה אותה במקום לא ארוטי, לא מושך, כמו אותה יועצת משפטית שהיא, או שרשרת הברזל על

צווארה, "קצת כבדה וגסה מדי לטעמו". שבע שנים לא היו לו קשרי אישות עם אשתו, כי היא לא רצתה בהם. כנראה שגם קודם לכן היה איזה חוסר או ליקוי בפן זה של החיים, נוכח סירובה המוחלט בתקופת שבע השנים של מחלתה. אבל צד זה של חייהם כמעט שאינו מתואר, ובהווה של הסיפור מולכו אינו רוצה ואינו מסוגל להכריח את עצמו לקשר גופני עם נשים שמראש אינן מוצאות חן בעיניו.

שנים סבל מולכו מאישה שאהב-לא אהב, שהפחידה אותו, שעשה הכול כדי לרצות אותה. עכשיו הוא מתגונן כמיטב יכולתו. יהושע משתמש בטכניקה של מבע משולב, שמזכירה מאוד את המונולוגים של הירשל מסיפור פשוט של עגנון: "קולה החם והעדין עדיין בתוכו כאילו ספג אותו אל קרבו" (עמ' 41). אסוציאציה 'הירשלית' נוספת מופיעה בפרק כג: "הוא קם להציץ מקרוב בזקנה החדשה, מפלס דרכו בתוך ההמון החוגג, בין הנשים ההדורות שריח בשרן המבושם והחשוף הגיע לאפו" (עמ' 56). מינה הייתה הדורה ומבושמת, והירשל סלד מבשמה. מולכו מחפש אישה זקנה, חברה של חתנתו, במקום להתמקד בנשים היפות שבאולם. הוא עדיין אינו בשל לקשר, ונשים זקנות אינן מאיימות עליו.

בהמשך: "המוסיקה החלה בעוצמה רבה והוא הופתע לגלות עד כמה יפה היצירה הזאת, עד כמה עמוק היא חודרת לתוך נפשו" (עמ' 56). בצד המנוגד לסברתו של דרור משעני, שרואה אצל מולכו פוזה עצמית בעלת אפקט קומי של שוחר תרבות, הסגנון שבו מתוארת אהבתו של מולכו אל המוסיקה הוא סגנון מהימן, מפי מספר מהימן, שאין בו בדל של אירוניה. אכן, יש במולכו מודעות לקודים תרבותיים. הוא מחשיב את החיצוניות, את ה'פרסונה'. הוא יודע לזהות סגנון בגדים איכותי ושונא רשלנות: "בוחן את לבושה שדווקא מקובל עליו, סגנון משובח, הוא כבר למד לזהות את הווריאציות השונות" (עמ' 60). אולם זיקה זאת לחיצוניות הנה ביטוי לצד איסטנסי ואסתטי, ואינה עומדת בניגוד לפנימיותו. מתוך זיקה זו הוא גם מחפש באישה מראה צעיר, ומצר על אשתו של אורי שאינה צובעת את שערה שהלבין ואינה מתאפרת, ושכל ישותה משרדת זקנה טרם זמנה.

אלון נוקשה ומחוספס

למולכו דעות על עצמו, חלקן מנוסחות בדרך ציורית: "מסירותו לאשתו הייתה מפורסמת ברבים" (עמ' 60). הוא רואה את עצמו כמי שיכול להציע מסירות רק לאישה חולה: "מה יוכל להציע לה?" (שם). הוא חש עצמו "כאלון נוקשה מכוסה בקליפה מחוספסת" (שם). תמונת האלון מביעה כוח. הקליפה המחוספסת נועדה להעלים את נפשו הדקה, אך נוקשותו מובאת כניגוד לזריזותה המשוערת של היועצת המשפטית. מולכו מייחס את זריזותה וקלותה לכך שלא סבלה מגסיסה ארוכה וממושכת של בעלה, שכן מת מייד. מכאן שהוא חש עצמו "נוקשה" ולא זריז, כיוון שחי שבע שנים במחיצת

אישה חולה. במקום אחר ביצירה הוא חש עצמו "יבש כמו אבן מדברית" (עמ' 74) ומזדהה עם המתה. הוא לוהט בחום גבוה, "אבל ההרגשה הנעימה עדיין נותרה בתוכו, הוא חייך לעצמו ואמר, עכשיו אני הגוסס, ושם את האוזניות לשמוע מוסיקה, חושב למות קצת ואחר לקום לתחייה" (עמ' 74). מולכו חוזר אל הטראומה, מזדהה איתה עד תום, חפץ להתאיין, אך יודע שיקום. הוא מנסה שוב ושוב לחוות את המוות ואת מחלת אשתו, אך תודעתו מכוונת אל החיים.

מולכו כדמות מודרנית

הטקסטים שהבאתי לעיל משקפים נפש לירית, פיוטית, עדינה ומתחשבת, ובהחלט לא דמות מפלצתית וחסרת רגש. אכן, קיים ממד של גיחוך בדמותו, ולאורך הרומן מתנהל מולכו כאנטי גיבור. אך אנטי גיבור זה עושה מעשה גבורה אמתי כשהוא מסכן את יוקרתו ומשרתו ומשתף פעולה עם ראש מועצת זרועה. כאן הוא מגלה הומניות עצומה, התחשבות ורחמים, למורת רוחה של היועצת המשפטית המפחידה אותו. מולכו אינו דמות אינטגרלית. יש באישיותו מוקדים שונים וכוחות סותרים, וגם יחסו של המספר אליו אינו אחיד ונע בין הזדהות לירית לבין מרחק סאטירי. אולם מיזוג זה של המגוון עם הרציני הוא האופייני לגיבור המודרני, כפי שכתבה יעל רנן.²³ בספרות המודרנית, החל מסוף המאה התשע עשרה, מופיעות דמויות שיכולות להיות גרוטסקיות, מגוחכות, 'אלזונים' למיניהם וכדומה. שכנות הטראגי והמגוחך אופיינית לראיית האדם המורכבת יותר, נטולת האשליות, כפי שמציגה לאה גולדברג במסת המופת שלה על אודות כינורו של רוטשילד מאת צ'כוב.²⁴ מולכו הוא גיבור מודרני, הטרוגני, מלא סתירות. הטקסטים שהבאתי לעיל מציגים את מורכבותו הרגשית ואת עולמו הפנימי העשיר, האותנטי, כמשתקף במטפורות העשירות של דמות מורכבת, שעיצוב האנושיות הפגיעה שלה הוא מיטב הישגו של יהושע.

ביבליוגרפיה

- באבא, הומי "שאלת האחר: הבדל, אפליה ושיח קולוניאלי", תיאוריה וביקורת, 5 (1994 [במקור: 1990]), עמ' 144-157.
- בלבן, אברהם **מר מולכו: הכיוון הנגדי – עיון ברומנים מר מאני ומולכו מאת א. ב. יהושע, תל-אביב 1992.**

²³ י' רנן, **צחוק בחשכה**, תל-אביב 1986, פרק ב: האדם סתם: הרברכן, השוטה והאנטי גיבור, עמ' 68-35.

²⁴ ל' גולדברג, **אמנות הסיפור – עיונים בצורות הסיפור הקצר ובתולדותיו**, חלק שני, תל-אביב 1963, פרק ה: שכנות הטראגי והמגוחך, עמ' 155-174.

- גולדברג, לאה **אמנות הסיפור – עיונים בצורות הסיפור הקצר ובתולדותיו**, תל-אביב 1963.
- חקק, לב **"מולכו ב'מולכו' – מבט נוסף"**, מהות, כרך א (1989), גיליון ו, עמ' 254-264.
- יהושע, א"ב **מולכו**, ירושלים 1987.
- משעני, דרור **בכל העניין המזרחי יש איזה אבסורד**, תל-אביב 2006.
- סדן-לובנשטיין, נילי **א. ב. יהושע: מונוגרפיה**, תל-אביב 1981.
- פלג, שרה **"ספרות בתיאטרון – היבטים תיאטרוניים ביצירה ספרותית, עיון מדגים: אברהם ב. יהושע"**, עבודה לתואר שני, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ג.
- פלדמן, אהובה **שנאה עצמית יהודית בסיפורת העברית בת זמננו**, עבודה לתואר שני, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן 1991.
- צ'טמאן, סיימור **"ביקורת התיאוריה של הדמות בסטרוקטורליזם הצרפתי"**, הספרות, ג (1972), עמ' 534-545.
- צמח, עדי **"מפלצתיותו של מולכו"**, כל העיר, 6.8.87.
- רנן, יעל **צחוק בחשכה**, תל-אביב 1986.
- שי, אלי **"רב-ממדיות של הגיבור הגבולי במר מאני וברומנים של א"ב יהושע"**, עבודה לתואר שלישי, אוניברסיטת באר שבע 2003.
- שלו, ענר **"מולכו או שקיעת המערב"**, סימן קריאה, 20 (מאי 1990), עמ' 468-472.
- שאל כן צבי, רבקה **"מעמד הדמויות בסיפורי א"ב יהושע"**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן תשס"ז.